Màrius Domingo de Pedro

Rapinyaires a Catalunya

CONÈIXER-LOS I OBSERVAR-LOS

Cossetània Edicions

PHYSIS

PHYSIS

Màrius Domingo de Pedro

Rapinyaires a Catalunya

CONÈIXER-LOS I OBSERVAR-LOS

Cossetània Edicions

Rapinyaires Physis llibre.indd 1 14/12/10 16:08:00

Editat amb la col·laboració
de l'Institut Català de les Indústries Culturals

Generalitat de Catalunya
Institut Català
de les Indústries Culturals

Primera edició: febrer del 2011

© Màrius Domingo de Pedro
(marius@tinet.cat)
© Cossetània Edicions

Fotografia de la coberta:
falcó comú (© Màrius Domingo)

Edita:
Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Disseny i composició: Barreras & Creixell, scp

Director de la col·lecció: Ramon Pascual

Impressió: Formes Gràfiques Valls, SA

© de les fotografies: Màrius Domingo de Pedro, excepte les fotos de les pàgines indicades: Julio Pérez (20, 55, 76), Fran Trabalon (33, 85), Xavier Martínez (37), Xavier Burgos (38 [1a i 3a], 40 [1a], 45, 46 [1a], 58, 69, 71, 80, 84, 86, 88), Matej Bat'ha (44), Jordi Bas (52, 53), Àlex Oller (54),Thermos (57), Walter Siegmund (60), J.M. Garg (61), AngMoKio (63), Albert Gispert (65), Camil Albert (73), Ignasi Llover (77), Raül Ramos (78), Enric Badosa (87).

ISBN: 978-84-9791-753-7

Dipòsit legal: T-4-2011

Sumari

6 **Introducció**
7 Justificació

10 **Els rapinyaires**
11 Morfologia i psicologia
14 Història
15 La falconeria
16 Alimentació
18 Reproducció
20 Migració
22 Identificació i estudi
25 La protecció dels rapinyaires
28 On observar-ne
29 Què hem de fer si en trobem un de ferit?

31 Les espècies

32 **Família accipitriformes**
33 Esparver d'espatlles negres
34 Aligot vesper
36 Milà negre
37 Milà reial
38 Trencalòs
40 Aufrany
42 Voltor comú
44 Voltor negre
46 Àliga marcenca
48 Arpella vulgar

Rapinyaires Physis llibre.indd 4 14/12/10 16:08:00

50 Arpella pàl·lida
52 Esparver cendrós
54 Arpella pàl·lida russa
55 Esparver
56 Astor
58 Aligot comú
60 Aligot calçat
61 Àliga (o àguila) cridanera
62 Àliga pomerània
63 Àliga imperial
64 Àliga daurada
66 Àliga perdiuera
69 Àliga pescadora
70 Àliga calçada

72 Família falconiformes
73 Xoriguer petit
74 Xoriguer comú
75 Falcó cama-roig
76 Esmerla
77 Falcó mostatxut
78 Falcó de la reina
79 Falcó

82 Família estrigiformes
83 Òliba
84 Mussol pirinenc
85 Mussol emigrant
86 Mussol comú
87 Xot
88 Gamarús
89 Mussol banyut
90 Duc

92 Annex
93 Llocs web
94 Centres de recuperació de fauna
95 Llocs on podem observar rapinyaires en semillibertat

96 Bibliografia
100 Glossari
103 Índex alfabètic
105 Agraïments

Rapinyaires Physis llibre.indd 5 14/12/10 16:08:00

Morfologia i psicologia

Els rapinyaires, científicament, són els ocells que pertanyen als grups taxonòmics falconiformes i accipitriformes, pel que fa als diürns, i als estrigiformes quant als nocturns. Són ocells de mida variable, des de la d'un ocellet fins la de l'ocell més gran que pot volar; això pel que fa a tot el món, on vola el petit falcó de les Filipines, *Microhierax erythrogenys*, que mesura 15 centímetres i pesa menys de 50 grams, i el voltor negre, *Aegypius monachus,* amb més d'un metre de llargada, més de tres d'envergadura i 13 quilos de pes.

Però els que ens podem trobar a Catalunya van des de la mida mitjana, aproximadament la d'un colom, fins a la mida gran, com la d'un gall dindi.

La forma, en general, i amb l'excepció dels grans voltors, és esvelta i molt aerodinàmica, sorprenen sovint per ser més petits del que hom pensa quan els tenim a la mà. Aquest efecte es deu, sens dubte, al fet que, en la majoria, les ales són força grans tant pel que fa a amplada com quant a llargada, amb una gran superfície de càrrega, la qual cosa els fa semblar molt grans en vol. A més, poca gent els ha tingut sovint a la mà o prou a la vora per adonar-se de la seva mida real.

Si els veiem de molt a prop, el que sol destacar més és la forma del bec, ganxut i fort, i els ulls, també grans. I les grapes, és a dir, els peus, que són generalment grans, fins i tot de forma desproporcionada, com passa en el falcó pelegrí o l'àliga perdiuera. Hem de considerar que una àguila daurada té una distància entre la punta de l'ungla del dit mitjà i la del dit opositor com el pam de moltes persones.

Aquests tres aspectes són molt propis dels rapinyaires, i només els trobarem, tots junts, en algunes altres espècies

Rapinyaires Physis llibre.indd 11 14/12/10 16:08:00

d'ocells que, de fet, tenen conductes similars a ells, com els del gènere *Lanius*; capsigrany, botxí, trenca… Veiem que tot això està provocat directament pel tret fonamental de la seva biologia, és a dir, per l'adaptació a la predació. El fet que els rapinyaires visquin de la cacera —o de la pesca, en algun cas— determina de forma decisiva tots els aspectes de la seva etologia i morfologia.

També és característica la seva forma de posar-se, molt dreta, i el seu caràcter *tranquil*, podent-se passar fins a unes quantes hores parats en un mateix lloc sols girant el cap de tant en tant o apariant-se el plomatge, per bé que aquests trets no són definitius, ja que els podem trobar en altres ocells, malgrat que ens serviran, de vegades, per identificar-los de lluny. Per exemple, distingirem clarament dos corbs posats en una torre elèctrica de dues àligues amb aquests detalls, encara que els veiem força lluny i el color i la mida no els puguem usar com a trets diagnòstics, que ens ajudin realment a la identificació.

En el cos d'un rapinyaire, com en el de qualsevol altre ocell, hi podem trobar parts emplomades i parts no emplomades, que tècnicament es diuen àpteres i pteriloses. Això vol dir que, malgrat que les plomes cobreixen tot el cos, no hi neixen en tota la pell. Hi ha plomes de vol i plomes del cos, altrament dites plomissol.

Les de vol són les remeres o rèmiges, que són les de l'ala i es divideixen en primàries, secundàries i terciàries, i les rectrius són les de la cua.

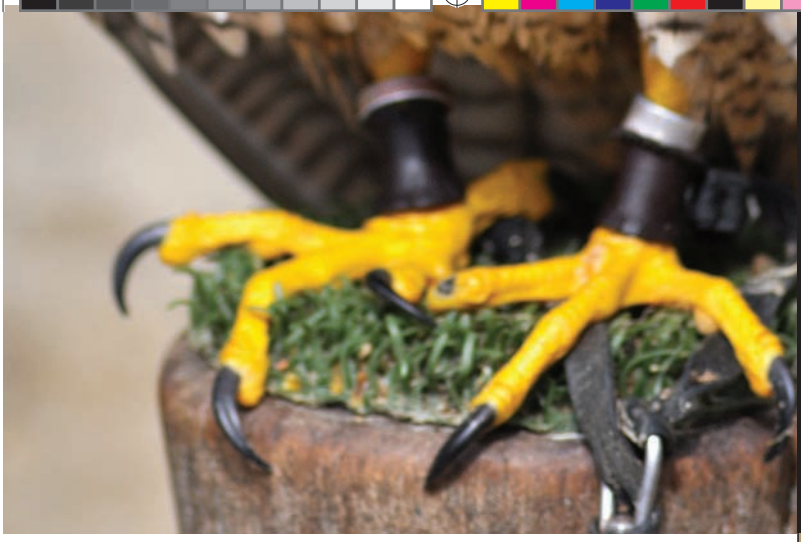
En general, les plomes de vol solen ser fosques, ja que els colors foscos impliquen una major resistència i durabilitat. De la mateixa manera, es distingeixen perfectament si les tenim a la mà de les del cos perquè el canó, que és el *tronc* de les plomes, és molt més fort.

Conèixer bé les plomes de vol és molt útil per identificar els rapinyaires, ajuda a determinar-ne la silueta, que és una part important d'aquesta identificació. Sobretot, també, per diagnosticar-ne el sexe i l'edat.

Si tenim l'ocell a la mà o bé el podem observar en bones condicions, l'iris —color dels ulls—; el bec, amb la cera, i les potes, amb les ungles, són també molt útils per conèixer l'edat, el sexe i fins i tot l'espècie.

Si, en canvi, els veiem en vol, la silueta és molt important, així com la forma de volar i la mida, tot i que aquesta dada costa de vegades d'apreciar si no tenim cap element de referència i el veiem des de molt lluny.

Rapinyaires Physis llibre.indd 12 14/12/10 16:08:00

Dits i ungles d'un falcó pelegrí.

La presència de *dits,* que en realitat són les primàries que sobresurten en vol, la seva mida i quantitat, així com la forma de la cua, la seva llargada i la proporció respecte a la resta del cos, solen ser elements molt útils.

Cal anar amb compte, però, ja que els rapinyaires poden modificar considerablement la silueta en relació amb el tipus de vol que estan efectuant en un moment donat i les condicions meteorològiques. També la mida ens semblarà diferent depenent de les condicions de llum, ja que sobre un fons fosc —boira o núvols foscos— solen semblar més grans.

La muda és un fenomen molt important en tots els ocells, però potser en els rapinyaires és on adquireix una major rellevància, ja que aquest procés, necessari per mantenir el plomatge en bones condicions, s'ha d'adaptar a la necessitat de mantenir la capacitat de volar el major temps possible, ja que, pel seu estil de vida, pràcticament cap espècie no es pot permetre el luxe de passar-se una temporada amb una mancança important de plomes, que no deixa de suposar una certa minusvalidesa.

La solució que apliquen és allargar el període tot l'any, o fins i tot dos, tres o quatre anys, tot realitzant el canvi de forma progressiva, seguint un patró fix. Cal dir que una ploma de vol gran necessita dos mesos per renovar-se.

En general, i per simplificar, podem dir que les plomes de les ales muden de dins cap a fora, és a dir, notarem que els ocells, en vol, presenten mancances de plomes amb forma simètrica al bell mig de les ales, on s'ajunten les primàries i les secundàries.

Rapinyaires Physis llibre.indd 13 14/12/10 16:08:01

Si tenim l'ocell a la mà, podrem adonar-nos del grau de desgast de les plomes; això ens pot servir molt per saber-ne l'edat, ja que les plomes dels joves solen estar més desgastades i d'una forma més uniforme, és a dir, totes igualment desgastades. Cal recordar aquí el que s'ha dit anteriorment dels colors: els foscos són més resistents, és a dir, les plomes que tinguin les puntes clares es desgastaran més que les que les tinguin fosques.

Paga molt la pena fer-se una col·lecció de les plomes que anem trobant pel camp, sempre que sabem de quin ocell vénen, ja que aquesta col·lecció ens servirà per efectuar el procés invers quan ens trobem una ploma al camp, a terra, sota un posador d'un altre rapinyaire, etc., de la qual no coneixem el propietari.

De tota manera, però, hem de tenir en compte que, pel que fa a la llei, és prohibit de tenir parts d'un animal protegit, parts que es consideren *espècimens*, és a dir, cal un permís i declarar on s'han trobat aquestes parts, tal com si tinguéssim l'ocell sencer naturalitzat.

Història

La relació de l'humà amb els rapinyaires és tan antiga com la història mateix, és a dir, des que hi ha constància de la presència de l'humà, se sap que es relaciona directament amb els rapinyaires.

Els exemples més coneguts i als quals es fa referència arreu són el fet que el falcó, Horus, era un dels principals Déus dels egipcis i, alhora, era l'ocell tro per als indis americans, que també veneraven l'àliga. Qui no ha vist una pel·lícula d'*indis* on els protagonistes duen al cap plomes d'exemplar jove d'àliga daurada? Era una de les proves per passar a ser un adult, aconseguir plomes per guarnir-se. Val a dir que per fer-ho no calia pas matar l'àliga, n'hi havia prou a pujar al niu i aconseguir-ne alguna ploma producte de la muda dels joves. És evident que cal valor per a aconseguir aquestes plomes, si coneixem els llocs on situen els nius les àligues daurades i que els americans indígenes no disposaven de material d'escalada.

Més tard, podem comprovar com les àligues i els falcons, sens dubte els rapinyaires més coneguts i populars, són presents als escuts i a les banderes de molts països, com ara Àustria —l'àliga daurada—, els Estats Units —l'àliga calba— o Espanya —l'àliga imperial—.

De la mateixa manera, és ben introduïda a la cultura popular; la majoria de pobles de Catalunya té una àliga que

Rapinyaires Physis llibre.indd 14 14/12/10 16:08:01

surt a ballar per les festes majors. Fruit d'això, podem trobar arreu carrers i places de l'àliga.

Fins i tot empreses privades, a tots se'ns acudeixen noms, utilitzen el nom d'algun rapinyaire per simbolitzar alguna de les seves conegudes virtuts: força, precisió, velocitat, efectivitat, bellesa… i una certa dosi de magnificència i prestigi.

Una altra relació interessant —i certament històrica— de l'humà amb els rapinyaires és la particular forma d'enterrament dels hinduistes bramanistes, que donen els seus morts al voltors asiàtics, *Gyps indicus*, per tal que se'ls mengin i, amb ells, la seva ànima arribi abans al Cel. Aquesta pràctica es dóna encara avui dia, de forma perfectament natural i protocol·lària. Podem pensar que això és molt lluny en l'espai. Però si no anem tan lluny en l'espai, i, en canvi, ens endarrerim en el temps, trobarem que les tribus cèltiques de la península Ibèrica, les ascendents dels actuals gallecs, feien exactament el mateix: donar els morts als voltors per tal que la seva ànima viatgés més ràpidament cap al Cel… Coincidència casual?

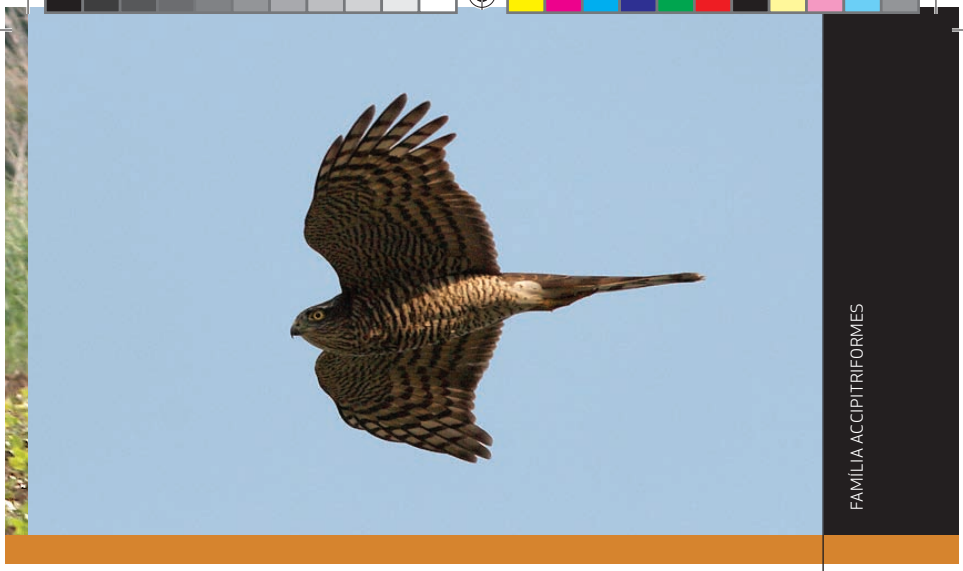
La falconeria

Una de les poques manifestacions que encara es conserven de l'antiga relació de l'humà amb els rapinyaires és la falconeria. Podríem definir-la com a una relació simbiòtica entre un animal humà i un altre animal, ocell rapinyaire, en el qual el primer assegura per a l'altre protecció, menjar i benestar i el segon ofereix al primer gaudi en l'observació del seu vol i la seva cacera. Val a dir, però, que l'humà no pregunta a l'ocell si vol mantenir aquesta relació, així és que podem dir que, per part del rapinyaire, és certament obligada, de captiveri.

La falconeria es practica a molts llocs del món i, des de fa milers d'anys, se sap que a la nostra terra era molt popular entre els nobles a l'edat mitjana, i el conegut escriptor i poeta Ramon Llull era falconer, per exemple. I tots els reis i nobles tenien col·leccions de falcons i astors i un o més falconers professionals que treballaven per a ells; els falconers bons eren tan preuats com els esportistes d'elit d'avui.

Als països àrabs actualment encara té molta força, i els falconers són, com aquí a l'edat mitjana, fitxats pels nobles i poderosos per lluir els seus falcons, que sovint compren a Europa criats en captivitat. La gent amb menys possibilitats econòmiques captura esparvers per caçar moixons durant la temporada de pas, i els alliberen altre cop quan s'acaba aquesta temporada.

Rapinyaires Physis llibre.indd 15 14/12/10 16:08:01

Esparver

Accipiter nisus

IDENTIFICACIÓ:

Llargada, de 28 a 38 cm (de 13 a 17 cm de cua). De 55 a 70 cm d'envergadura. Un veritable astor en petit; de fet, en moltes comarques, se l'anomena popularment astoret. El mascle adult sí que és bastant diferent, amb un color molt blavós, únic, i tonalitats vermelloses per sota, amb un barrat horitzontal molt fi. L'aspecte de la cara és encara més agressiu que el de l'astor, amb un bec diminut però realment tallant; és la silueta d'un caçador de precisió. La femella és molt semblant a la de l'astor, però de la mida d'un xoriguer. Els joves, com els dels astors, són marrons.

BIOLOGIA:

Quant a les mides, hi ha encara més diferència que en l'astor; concretament, un 25%. Així, els pesos oscil·len entre els 346 g de la femella més gran pesada a Europa fins als 103 g del mascle més petit.

SITUACIÓ:

Molt més escàs que l'astor, es tracta d'una espècie molt sensible a diversos factors, com ara la contaminació que afecta els insectívors o la cacera, ja que pel seu estil de vol i la seva mida és molt més víctima de tret que la majoria dels altres rapinyaires. Com en el cas de l'astor, ens trobem una avaluació estimativa dels efectius, molt poc precisa, que es xifra entre 1.000 i 2.000.

ON VEURE'L A CATALUNYA I A FORA:

Rapinyaire difícil de veure aquí i a fora, ho podem intentar a zones boscoses del nostre país.

ALTRES NOMS:	Astoret, falcó torter.
FENOLOGIA:	Sedentari, hivernal i migrador.
ABUNDÀNCIA:	No rar.

Rapinyaires Physis llibre.indd 55 14/12/10 16:08:31

Àliga daurada

Aquila chrysaetos

IDENTIFICACIÓ:

Llargada, de 75 a 88 cm (de 26 a 33 de cua). De 204 a 220 cm d'envergadura.

Rapinyaire gran, molt gran, però molt ben proporcionat, amb les ales i la cua llargues. Les plomes primàries, molt separades, les manté gairebé sempre característicament corbades cap a dalt. La coloració és una barreja de marrons, daurats i fins i tot blancs, com a les taques que tenen els joves al començament de la cua i sota les ales. El daurat del clatell, més marcat com més grans són, és el motiu del nom. De fet, aparentment, de lluny, sembla tota uniformement fosca si no és que la veiem molt bé o sobre un fons fosc. Això és, possiblement, el que fa que al Pallars, per exemple, li diguin àliga negra. Tot plegat, la seva mida, el seu color i la seva silueta perfectament proporcionada, la fan totalment inconfusible.

BIOLOGIA:

Bona caçadora, la daurada és adaptable a qualsevol mena de presa, viva o morta, ja que pot menjar —i menja sovint— carronya. Se sap ben bé que la desaparició progressiva del conill va suposar per a elles un problema tan greu com per a molts altres predadors de la nostra fauna. Però la daurada es va adaptar ben aviat a trobar noves preses. Finalment, un factor decisiu per ajudar a la bona taxa reproductiva va ser l'expansió a gairebé tot el Pirineu de la marmota, una presa de bona mida, abundant i relativament fàcil de caçar, present sobretot a l'època de més necessitat alimentària, a la primavera, quan els pollets de les parelles de daurades creixen ràpidament.

Les femelles són un 10% més grans i un 20% més fortes que els mascles. Això s'observa amb els pesos, que van dels 2.840 g del mascle més petit als 6.665 g de la femella

Rapinyaires Physis llibre.indd 64 14/12/10 16:08:35

més gran. Com a mitjana, a la raça que cria aquí, *A. c. chrysaetos*, podem considerar mitjà un pes de 3.572 g en mascles i 5.194 g per a les femelles. Com veiem, doncs, és l'àliga més gran d'Europa, ja que l'àliga de Verreaux, de més envergadura —fins a 245 cm—, sols arriba a pesar 5.779 g.

A l'Alt Camp, nosaltres mateixos hem fet el seguiment de la reproducció de les tres parelles que hi crien, de forma molt més irregular que amb la perdiuera, però. El nombre total de seguiments ha estat de 49, i s'ha observat l'envol de 34 pollets, tot això entre els anys 1982 i 2004.

Val a dir que a l'Alt Camp és on s'ha observat la femella més gran de tota la península Ibèrica, amb quasi set quilos.

SITUACIÓ:

Molt escassa, sedentària i dispersiva, amb joves procedents de parelles d'altres comarques. Molt discreta, sobretot en temps de cacera.

La població, prou ben coneguda al nostre país, es pot xifrar entre 92 i 102 parelles, dividides en dos sectors principals:

El primer, al Pirineu i el Prepirineu, és la més important, amb més del 60% de les parelles. La resta es distribueix entre les serralades Prelitoral i Litoral (els Catalànids) i els Ports, on el nombre de parelles és més escàs a causa de la competència amb l'àliga perdiuera. La situació, doncs, és d'estabilitat o fins i tot expansiva. Bona prova d'això és la freqüent substitució de parelles niadores d'àliga perdiuera a la zona de Tarragona per parelles de daurada que els prenen el territori. El 2009 podíem xifrar en més de vint les parelles de daurada a Tarragona, mentre que als anys vuitanta n'hi havia ben bé la meitat.

Les causes d'aquesta substitució són clares. Les daurades són més grans, més adaptables a qualsevol mena de dieta i, si més no actualment, reben molts menys destorbs de professionals de l'ornitologia i la fotografia de natura.

ON VEURE'L A CATALUNYA I A FORA:

No cal viatjar a l'estranger per veure daurades: el Pirineu i els Ports són bons llocs, encara que si anem cap al nord d'Europa, en podem veure de molt grans.

ALTRES NOMS:	Àliga gran o grossa, àliga negra, àliga, àliga reial.
FENOLOGIA:	Sedentari, migrador i dispersiu.
ABUNDÀNCIA:	No rar.

Rapinyaires Physis llibre.indd 65 14/12/10 16:08:37

Falcó

Falco peregrinus

IDENTIFICACIÓ:

Llargada, de 36 a 48 cm (de 10 a 13 cm de cua). De 95 a 110 cm d'envergadura.

Rapinyaire de mida relativament petita —més que un aligot, per exemple—, però d'aspecte imponent i poderós. Molt "quadrat", amb espatlles amples i pit que fa notar que ha de tenir molta força a les ales. Joves i adults molt diferents de coloració; els primers, marronosos amb pit tacat com de llàgrimes. Els adults, en canvi, de tons grisos blavosos i barrat horitzontal al pit. Femelles molt més grans que els mascles.

En posat, fins i tot de lluny, es veu el bigoti fosc sobre fons de galtes i gola blancs. En vol, les ales són molt punxegudes amb base ampla, i la cua llarga.

BIOLOGIA:

El que és més típic del falcó pelegrí és dir que es tracta d'un ocell bàsicament orniotòfag. Això vol dir, doncs, que menja quasi exclusivament ocells. I, de fet, és veritat, tan veritat que alguns autors afirmen que en els casos que es troben altres preses a les egagròpiles —n'hem parlat a la introducció— o als nius dels falcons, com ara mamífers, amfibis i rèptils, es tracta de parasitacions sobre altres rapinyaires o, fins i tot, de casos de superpredació, on la presa era a l'interior d'algun altre rapinyaire caçat pel falcó.

El que mengen més els nostres falcons són tudons, garses, perdius, gaigs, gralles, etc. En definitiva, els ocells de la mida més adient perquè la seva captura pagui la pena, que la recompensa amb aliment obtingut sigui correcta respecte a l'esforç que s'hi ha esmerçat.

Rapinyaires Physis llibre.indd 79 14/12/10 16:08:44

Nosaltres els hem observat alimentant-se de falcons mostatxuts i de xoriguers, la qual cosa ens dóna idea de la seva capacitat de cacera.

Quant a la nidificació, res d'extraordinari. Com la majoria dels altres que hem descrit, crien en parella, parelles que resten juntes tota la vida, i ponen els ous directament al terra de coves, balmes, lleixes i esquerdes a la roca, en llocs com més inaccessibles millor; també a cingles alts, on solen dominar els territoris de cacera.

Els pelegrins tenen una esperança de vida de fins a 19 anys, menys que les grans àligues, però també són més petits, i recordem que l'esperança de vida dels ocells sol relacionar-se amb la seva mida.

Les femelles són un 15% més grans que els mascles. Si afegim això a la gran quantitat de subespècies i a la variació geogràfica de mida, tenim mascles des de 445 g i femelles fins a 1.333 g.

SITUACIÓ:

No rar. Després d'una època dura, en la qual van desaparèixer moltes de les parelles del país, ara sembla que s'han anat recuperant i s'ha assolit una densitat força correcta, tot i que encara es tracta d'una espècie que, evidentment, s'ha de protegir.

S'avalua a Catalunya una població de 245-253 parelles nidificadores; tot i que la dada sembla indicar-ho,

Rapinyaires Physis llibre.indd 80 14/12/10 16:08:45

no se n'ha fet mai un cens. L'any 2009, precisament, se'n va iniciar un que ben aviat començarà a donar resultats.

ON VEURE'L A CATALUNYA I A FORA:

A Catalunya i, en general, a la península Ibèrica és on és més abundant de tot Europa, encara que si en volem veure altres subespècies, podem anar tombant i comprovarne la variabilitat.

ALTRES NOMS:	Falcó pelegrí, falcó reial.
FENOLOGIA:	Sedentari, migrador i hivernal.
ABUNDÀNCIA:	No rar.

Rapinyaires Physis llibre.indd 81 14/12/10 16:08:46